

Izvirni znanstveni članek Original scientific paper (1.01)
Besedilo prejeto Received: 18. 10. 2020; Sprejeto Accepted: 30. 8. 2021
UDK UDC: 141.319.8Lotarij
DOI: 10.34291/Edinost/76/02/Scek
© 2021 Šček CC BY 4.0

Jernej Šček

Med bedo in dostojanstvom: neuresničeni antropološki diptih Lotarija iz Segnija (papeža Inocenca III.)

Between Misery and Dignity: Unrealised Anthropological Diptych of Lothar of Segni (Pope Innocent III)

Izvleček: Priročniki srednjeveške filozofije Lotarija iz Segnija (1161–1216), papeža Inocenca III., obravnavajo kot prvaka najhujše ljudomrznosti in mračnjaštva. Ta razprava postavi utemeljitelja srednjeveškega asketskega krščanstva v povsem novo luč, saj ga s historično natančnostjo in primerjalno analizo poveže z duhovnim in miselnim kontekstom visokega in poznega srednjega veka, poudarjajoč njegovo ključno vlogo za zgodovino (humanističnih) idej. Odkrili bomo duhovno nemirnega in miselno razdvojenega pisca, ki je že res razčlovečil človeka s poudarjanjem njegove bede (*miseria humanae conditionis*), a je hkrati postavil referenčni okvir za drugačno, prometejsko pojmovanje človeškega dostojanstva (*dignitas hominis*) ter celo načrtoval, pa čeprav nikdar uresničil, optimistično hvalnico človeka (*laudatio hominis*). Eden največjih pesimistov v zgodovini zahodne misli je in potentia uresničil krščanski antropološki optimizem.

Ključne besede: človeška beda, askeza, prezir do sveta, beg od sveta, protihumanizem

Abstract: *The handbooks of medieval philosophy consider Lothar of Segni (1161–1216), pope Innocent III, as a violent misanthropist and obscurantist. The article sheds a new light on the founder of medieval ascetism in Christianity, relating his work with the spiritual and conceptual context of the High and Late Middle Ages and highlighting his key role for the history of (humanistic) ideas. This will reveal an uneasy spirit of ambivalent thoughts, who actually mortified man stressing his misery (miseria humanae conditionis), but simultaneously set the references for a new, prometheic conception of human dignity (dignitas hominis) and, even more, planned – but never accomplished – an optimistic encomium of human being (laudatio hominis). One of the greatest pessimists of western thought attained in potentia the Christian anthropological optimism.*

Keywords: *human misery, ascesis, contempt for the world, escape from the world, antihumanism*

Uvod

Idejni topos človeške bede (*miseriae humanae conditionis*) ni izum niti izključna last krščanskega asketizma visokega in poznega srednjega veka, čeprav je zagotovo njegova idealnotipska značilnost. Miselni tok, ki zagovarja človekovo približevanje presežnemu z oddaljevanjem od posvetnosti (*saeculum*), je buril občutljive duhove zelo različnih prostorov in časov, kar mora sodobni, z orodji zgodovinske analize opremljeni bralec previdno upoštevati. Čeprav bi lahko za začetnika te zvrsti srednjeveške traktatistike imeli milanskega učitelja in Avguštinovega krstitelja Ambroža z uspešnico *De fuga saeculi* [Beg od sveta], lahko plodove in sadove dveh možnih izhodov iz bede človeškega stanja – prezira do sveta (*contemptus mundi*) in bega od sveta (*fuga mundi*) – odkrivamo prej in potem. Oče Evherij Lyonski (4.–5. stoletje) je napisal dve asketski apologiji, *De contemptu mundi* in *De laude eremi* [Hvalnica puščave]. Odkrivanja vredni so pojmovni dragulji Kolumbana iz Bobbia (6.–7. stoletje) in Evgenija iz Toleda (7. stoletje) ter miselni prebliski karolinškega misleca Pavlina Oglejskega. Da ne govorimo o sholastičnih predstavnikih t. i. renesanse 12. stoletja, od Bernarda iz Clunyja, Nikolaja iz Clairvauxa in pisatelja Hélinanda iz Froidmonda tja do poznosrednjeveškega *Doctor Christianissimus* Jeana Charlierja de Gersona. Sklepno dejanje še zdaleč ne obrobnega kulturnega fenomena je, če naj se izrazimo po šolsko, v 16. stoletju odigral španski dominikanec in protireformator Luis iz Grenade, toda drobljanci prezira do sveta segajo – četudi zrcalno – globoko v modernost. Dotikajo se krščanskih eksistencialističnih tokov od Pascala do Kierkegaarda, literarnih vrhov, kot je Mannova *Čarobna gora* (Mann 1959, 59–61), socioloških razprav, kot je Webrova *Protestantska etika* (Weber 2002, 88–208) ter filozofskih aforizmov Friedricha Nietzscheja, ki na vprašanje »Kaj pomenijo asketski ideali?« odgovarja z lapidarnim »Čisto nič!« (Nietzsche 1988, 287).

V tem članku bomo predstavili na Slovenskem spregledano delo srednjeveškega misleca Lotarija iz Segnija (1161–1216), kasnejšega papeža Inocenca III., z vidika zgodovine (humanističnih) idej. Nadejamo se dokazati nedokazljivo: če je res, da je bil zastavonoša asketskega krščanstva radikalno negativno usmerjeni protihumanist, je prav toliko res obratno, in sicer, da je ne le postavil referenčni okvir za prometejsko pojmovanje človeškega dostojanstva (*dignitas hominis*), temveč da ga je sam že umislil in načrtoval. Aristotelovsko rečeno, krščanski antropološki optimizem

(Gilson 2002, 117–139) je *in potentia* uresničil eden največjih pesimistov v vsej zgodovini zahodne misli, stereotipni predstavnik mračnih stoletij« (*secoli bui*), kakor je ovenčani pesnik Francesco Petrarca (Mommsen 1942, 227–228; Thompson 1996, 13) imenoval »srednjo« dobo (*media aetas*) med antiko in renesanso, dobo (za predstavnike renesanse) modernih, ki »so vse pobarbarili!« (Garin 2010, 16; Škamperle 1999, 18). Seme človeškega dostojanstva je posadil junak asketske mizantropije, budnica državljansko dejavnega življenja (*vita activa*) je zrastle iz miljeja sholastičnega aristotelovstva. Brez tragiške obsedenosti srednjega veka bi se renesančni optimizem ne mogel (tako) razcveteti. Lotarijevo delo je pedagoški primer za uvid: dvojica nasprotij »mrak« in »svetloba«, srednji vek in renesansa, protihumanizem in humanizem, je resnici pretesna. Človeška beda in dostojanstvo nista le bregova iste reke, temveč se v leonardovskem vrtincu prepletata in prehitevata, bodisi tematsko bodisi časovno. Srednji vek in renesansa ne moreta drug brez drugega. Kdor presoja o ugankah zemeljskega bivanja, mora tvegati pogled onkraj njegovih prepadnih previsov: brez smrti ni življenja, brez dolžnosti ne svobode, brez dejavnosti ne kontemplacije. Antropološki problem je dvogoriščen: *miseria* in *dignitas*, veličastnost in ničevost osebe, blišč in beda (de Balzac 1953) posvetnosti, ambicija in propad, upanje in vera.

Če ne ohranimo sonavzočnosti obeh polov, med katerima neizčrpno niha drama človeškega vprašanja v svoji historičnosti, tvegamo, da človeka uporabimo kot pretvezo za prazno zatrapanost, če enoznačno proslavljamo njegovo veličino, ali za stokajočo, morda celo očitajočo lamentacijo, če poudarjamo le njegovo bedo. (Pellegrini 2015, 23)

Večno plavtovski enigma »Quis es, tu, homo?« (Plavt 1991, IV.2) moramo raztegniti med obe gorišči človeškega bitja. Lotarijev manifest kot ničelna točka človečnosti – čim manj človeka za čim več Boga – je *condicio sine qua non* za filozofsko in teološko teoretizacijo krščanskega humanizma, ki antropološko skrivnost ohranja odprto z značilno renesančnim pesimističnim optimizmom (Pellegrini 2015, 23) ali, bolj natančno, s pesimizmom razuma in optimizmom volje.

1 Oris paradigmatkega konteksta

Videz dihotomije med srednjeveškim teocentrizmom in humanističnim antropocentrizmom bralca ne sme zavesti. Vsebinski par Lotarij-Salutati in Lotarij-Manetti v tem članku postavljamo nasproti predvsem z didaktičnim namenom, da bi kultiviranemu bralcu odprli pregledno, doslej priprto okence v svet na duhovnem prelamljanju vekov. Pa vendar je, kot se nadejamo dokazati v sestavku, dvojica nasprotij resnici pretesna. Srednjeveški človek (Le Goff 1987) je ves čas, predvsem pa od *duecenta* naprej, po malem doživljal notranji nemir in progresivno vrenje, kakor je res, da se bo kasnejša renesansa vseskozi soočala s konservativnimi sencami. Lotarijev čas so zaznamovali političnih pretresi, začeni s krizo lokalnih oblasti (fevdalizma, cerkvenih dostojanstev, mestnih državic), ki je okrepila moč vladarskih suverenov, predvsem pa posvetno oblast papeštva. Boj za investituro je vrhunec dosegel ravno z našim prvakom, 176. naslednikom na Petrovi stolici, ki je s teokratskimi reformami utrdil neodvisnost papeštva od laiških oblasti (*libertas ecclesiae*). Centralistični krč se je vzročno vklapljal v dobo gospodarskega in trgovskega razcveta, demografske rasti, kmetijskega razvoja, rojevanja mest in urbanih družb. Z močno politično oblastjo in umikom redovništva v kontemplacijo je vzniknil nov razred srednjeveških intelektualcev (Le Goff 1998), ki so bili »modernej« toliko, kolikor so se z intelektualno dejavnostjo ukvarjali poklicno in specialistično. Strokovnjaki kulture so začeli ustanavljati šolske ustanove in nastale so srednjeveške univerze v intelektualnih prestolnicah Evrope (Salerno, Pariz, Neapelj, Chartres, Bologna). Zadnja papeža 12. stoletja, Celestin III. (1191–1198) in naš Inocenc III. (1198–1216), sta obiskovala teološko *schola* v Parizu, kjer so se kadrovale ključne osebnosti rimske kurije in nova intelektualna družbena elita nasploh.

Filozofsko in teološko ozadje Lotarijevega dela moramo nedvomno iskati v času in prostoru miselno-duhovnega prebujanja, ki mu danes pravimo renesansa 12. stoletja. Kot pričajo ilustracije nemške mistikinje in opatinje Hildegarde iz Bingna (1099–1179) iz *Liber divinorum operum*, se obnovljeno zanimanje za človeški mikrokozmos odraža v prebujanju zavesti v smislu subjektivnega samozaznavanja in samozavedanja. Evropska kultura je začela odkrivati človeka kot posameznika (individuuma). Ta subjektivistični živec veže avtorje, kot so Peter Abelard, Ivan iz Salisburija, Honorij Augustodunensis, učenec Anzelma iz Aoste, Bernard iz Toursa in Alan

iz Lilla, z renesančnimi humanisti (Fazio, Manetti, Pico) in Descartesom. V tem smislu smemo upravičeno govoriti o humanizmu 12. stoletja, pa čeprav se na središčno vlogo človeka v stvarstvu pokaže lotarijevsko, z negativnim predznakom. Avtorjevo zanimanje za človeka – njegova krščanska antropologija – vsebuje, kakor smemo trditi za *flos florum* Danteja Alighierija, zametke in kali neantropocentričnega krščanskega humanizma, ki stremi za globoko teocentričnimi smotri: razumeti in opisati človekovo središčno vlogo v stvarstvu zato, da bi prek božjega otroka povzdignili vseмирnega Stvarnika. Odkritje aristotelizma prek muslimanskih virov je bil ključni teoretični pogoj za razvitje ne le sholastike, ki bo kmalu zatem postregla z znamenitimi razpravami, temveč samega (proto)humanističnega duha. Aristotel je vendar tisti, ki z roko kaže k nam!¹

2 Oris biobibliografskega konteksta

Razprava *De miseria humanae conditionis* [O bedi človeškega stanja] Lotarija iz grofovske družine Segni (1161–1216) je eno najbolj emblematičnih besedil krščanskega srednjega veka, nemara celo bolj od ekscentrično mističnih hvalnic Jacoponeja iz Todija (iz Todija 2018). Eden najbolj prefinjenih duhov svojega časa je manifest krščanskega asketskega pesimizma sestavil med decembrom 1194 in aprilom 1195, ko je na papeževem dvoru služboval v vlogi kardinala diakona. Rojen je bil v kraju Gavignano pri starodavnem mestu Anagni, v pogorju Lepinov južno od Rima leta 1161, kot sin notarja Trasimoda *de comitibus Signiae* in matere Clarisse Scotti iz vplivne rodbine rimskih kuratov. Zgodaj je vstopil v *schola* samostana svetega Andreja na rimskem griču Celij (*ad clivium Scauri*), kjer se je pod strogim vodstvom patra Petra Izmaela učil svetopisemskega jezika, liturgičnega petja in psalmodije. Prejel je dobro klasično izobrazbo (Horacij, Juvenal, Ovidij). Kot mlad redovnik je študiral teologijo v Parizu in kanonsko pravo v Bologni, škrlatna oblačila pa si je nadel septembra 1190 pod pokroviteljstvom Klementa III. pol leta pred papeževo smrtjo. Po smrti Klementovega naslednika Celestina III. je še istega dne – 8. januarja 1198 – na Petrov prestol stopil 37-letni Lotarij z imenom Inocenc III. Rigorozni

1 Kajpak merimo na stvarnega Aristotela in idejnega Platona, arhetipska lika na sredi Rafaelove freske Atenska šola (1509–11), ki krasi prostore Stanze della Segnatura vatikanskih Apostolskih palač.

teokrat je vzdrževal tesne odnose z evropskimi cesarji, na Apeninskem polotoku predvsem s siciljskim kraljem Friderikom II., s čimer je krepil papeško upravno-gospodarsko hegemonijo. Leta 1198 je bil pobudnik četrte križarske vojne (1202–1204), ki bi ne stekla brez koristoljubnega diplomatskega dogovora z dožem Henrikom Dandolo. Prvi postanek po izplutju iz Markovega mesta je bil pred mestom v zalivu: topovski špalir beneških karavel pred nabrežjem je iz tržaških patricijskih družin izsilil podpis podložnosti osovraženi sosedi. Slovanska prisotnost v Trstu je pustila neizbrisno sled v dokumentih.² Inocenc III. je idejno in finančno podpiral zametke dominikanskega in frančiškovega reda v uporabi proti krivoverskim valdežanom, katarom in joahimitom, kar lahko imamo za predigro leta 1233 uzakonjenega delovanja inkvizicije. Novembra 1215 je dosegel višek kariere cerkvenega reformatorja z organizacijo četrtega lateranskega koncila, ki je utrjeval zemeljsko moč Cerkve. Umril je leta 1216 v Perugii, tedanjem domovanju rimske kurije, v 55. letu starosti.

Slovenskemu bralcu še nedostopna Lotarijeva mojstrovina je za čas pred Gutenbergom požela izjemen uspeh med ciljnim bralstvom: kleriki in redovniki (*scholares*). Da gre za eno največjih knjižnih uspešnic na prelomu iz visokega v pozni srednji vek, dokazuje Lewisova raziskava, po kateri naj bi se do danes ohranilo okrog 672 rokopisov (Di Segni 1978). Pravi unikum v zahodni misli je, da je knjižici uspelo preživeti preobrate duha časov. Uvodoma naj opozorimo na nerešeno (in nerešljivo) diatribo glede naslova. Lotarijeva razprava je namreč v starih in modernih izdajah zaslovela pod naslovom *De contemptu mundi* [Prezir do sveta], pod katerim jo še danes srečamo med temeljnimi poglavji priročnikov zgodovine filozofije. Pri zmedbi z naslavljanjem gre bolj kot za literarnokritičski (filološki) problem (ne)zvestobe do izvornika kot za vprašanje (ne)skladnosti naslova s programsko vsebino dela. Lotarij je človeško bedo obravnaval (kot sredstvo) zato, da bi zagovarjal prezir do sveta (smoter). Oklevanje modernih izdaj (Di Segni 1855; 1955; 1978; 1984; 1994; 1999; 2004; 2011) nam ni v pomoč: če gledamo kvantitativno, so uredniki od bede prestopali

2 Pomembna listina iz leta 1202 vsebuje spisek družinskih glavarjev in polnopravnih tržaških meščanov, med katerimi je veliko slovansko zvenceh imen, kar dokazuje – če bi že bilo treba – našo prisotnost v srcu mesta. Boris Pahor je v Tržaškem mozaiku trdil, da je med 370 podpisov razbrati skoraj tretjino slovanskih imen in priimkov, kar se nam kljub vsemu zdi pretirano. Dokument je prepisal in objavil Slovencem nenaklonjeni Peter Pavel Kandler s pripisom »una turba di persone di ogni condizione« (1858, 28–30).

k preziru in se nazadnje vrnili k izhodišču. Ker sami izbiramo kvalitativno, bomo sledili »programski« liniji D'Antigovih izdaj (Di Segni 1994; 1999).

Lotarijevo mojstrovino sestavljajo tri knjige s posvetilnim predgovorom. Avtor v prvi z naslovom *De miserabili humane conditionis ingressu* [Beda človeškega stanja] obravnava človekovo ujetost v ječo telesnih bolečin, v drugi knjigi, *De culpabili humane conditionis progressu* [Razvoj človeškega stanja v krivdi], se razpiše o duševnih pregrehah, tretjo, *De dampnabili humane conditionis egressu* [Pogubni konec človeškega stanja], pa posveča peklenskim mukam pričakovanja sodnega dne v naslovnem in vsebinskem stopnjevanju apokaliptične retorike (*ingressu – progressu – egressu*). Kot že rečeno: pri Lotariju je bistveno to, kar manjka. Čeprav je bil obseden z enim od dveh robov, med katerima se razpleta *vexata quaestio* človečnosti, se avtor z razumsko treznostjo in duhovnim navdihom zaveda nujnosti nadaljevanja. V predgovoru (Predgovor, 2) odkrito razkriva, da namerava napisati drugi del, ki naj bi s hvalnico človeškega dostojanstva (Kristeller 1978, 3–27) kronal dihotomni značaj antropološkega problema. »Toda če me bo vaše očetovstvo podprlo [v tej nalogi], bom pod Kristusovim okriljem opisal [še] dostojanstvo človeške nara-ve z namenom, da bi bil po zaslugi prve razprave prevzetnež ponižan, po zaslugi druge pa ponižni povzdignjen.«³ (Di Segni 1994, 28–29) Čemu ni uresničil drugega dela kot *pendant* prvega? Zgodovinar idej Marco Pellegrini (2015, 25–26) trdi, da ni šlo ne za naključje ne za opustitev zaradi neskončnih papeških obveznosti: pomoč ali nalogo bi vendar lahko poveril kakemu od zvestih sodelavcev. Kako naj si torej razlagamo ta molk (*silentium*)? Morda je hotel, a ni mogel vsega napisati zaradi kulturnega ozračja ali svoje načelne rigoroznosti: poskus rehabilitacije človeške vloge v stvarstvu bi tedaj – na prelomu iz 12. v 13. stoletje! – nemara zvenel antropocentrično, kar je – mimogrede – še danes osrednja (neutemeljena) kritika humanistični antropologiji. Na površni *aut-aut* (Bog ali človek) humanisti že stoletja odgovarjamo z vprašanjem: kot kristjani ne moremo izbrati pravilno, kajti napačna je alternativa sama.

3 Ker besedilo dela *Prezira do sveta* še ni dostopno v našem jeziku, je za prvi slovenski prevod izbranih odlomkov poskrbel avtor članka. Enako velja za odlomke iz Petrarkovih del.

3 Od bede k preziru

Vprašanje človekove bede je konceptualno izhodišče Lotarijevega dela. Moderni semantični redukcionizem je pojmovno kompleksni pojem (*miseria*) zožil na golo socioekonomsko kategorijo: v Lotarijevih časih je beda pomenila tudi in predvsem duhovni propad, kronično nagnjenost k zlu, torej človeka, ki pred svetlobo izbere temo – prostovoljnega sužnja (Boétie 2014, 9.10–11.14) in nedoletnika (Kant 2006, 23), če naj se izrazimo novodobno. Literarni prisposodbi sta na mestu, biblijska iz uvoda *Evangelija po Janezu* (Jn 1,10-11), in laična iz poglavja *Bratov Karamazovih* »Veliki inkvizitor« (Dostojevski 2010, 301). Lotarij takole piše (I.XI.1): »Ptica se rodi za letenje, človek za trpljenje. Vsak njegov dan je poln žalosti in tegob, njegova misel se niti ponoči ne more odpočiti. Kaj je vse to, če ne bahavost? Nič, kar je pod soncem, ni brez bolečin, nič, kar je pod luno, brez pomanjkljivosti. Vse, kar je toku časa podložno, je nečimrnost.« (Di Segni 1994, 46–47) Nič čudnega, da v delu prednjačijo sklici iz *Pridigarja (Koheleta)*, kot je pozivni »Vanitas vanitatum et omnia vanitas« (Prd 1,2; 12,8).

Lotarijev *Prezir* bralca po osmih stoletjih še vedno osuplja z obliko in vsebino. Izvrsten pridigar spretno izbira jezikovni kod, zavedajoč se, da nič ni bolj magičnega kot radikalni realizem (I.I.3):

Človek je sestavljen iz prahu, iz blata, pepela, in kar je najslabše, iz svinjsko umazane sperme. Spočet v gonjenju mesa, v ognju strasti in zaudarjanju pohote ter, kar je najhujše, v sramotnem madežu greha. Človek je rojen za trpljenje, za strah in bolečino ter, kar je najbolj bedno, za smrt. Zagreši zlobna dejanja, ki žalijo Boga, bližnjega in njega samega. Zakrivlja sramotna dejanja, ki omadežujejo njegovo ime, njegovo osebnost in njegovo vest. Deluje brez učinka, saj zanemara vse, kar je pomembno, koristno in nujno. Postal bo hrana za ogenj, ki bo vedno gorel in žgal in nikdar ugasnil; živilo za črva, ki vselej gloda in golta brez konca in kraja; kup gnilobe, ki vselej smrdi in je ogabno zasvinjan. (Di Segni 1994, 30–33)

Retorični in deklamatorni, bolje rečeno opominjajoči značaj dela (pareneza), ki s povzdignjenim prstom opozarja in grozi, bolj kot k miselni ali duhovni spreobrnitvi poziva k čustveni reakciji. Strah in trepet, tesnoba,

občutek majhnosti in ničvrednosti: popolna anihilacija človeškosti v iskanju Božje zvestobe. Srednjeveška pastorala z načrtno strategijo uporablja vsebinsko in retorično pretiravanje kot ojačevalec čustev, kot »šok terapijo«: ali z Najvišjim ali proti njemu (in posledično proti nam, Cerkvi). Retorična inflacija je značilnost militantnega pojmovanja dušnega pastirstva (Di Carpegna 2011). Kardinal s silovito pridigarsko-apokaliptično govorico zareže v problem *in medias res*, s spekulacijo brez spekulativnosti, z retoriko brez retoričnosti: lakonsko jedrnat jezik odmeva v resnobnem in nekoliko nametanem slogu svetopisemske eksegeze, iz katere izstopa naklonjenost do katalogizacije in pojmovne sistematike. Mračna, a nikdar mračnjaška, na trenutke celo sarkastična refleksija je bolj kot bralcem namenjena poslušalcem (nepismenim).

Avtor nadomešča pomanjkanje globine s širino: svetopisemske aforizme kopiči kot argumente avtoritete, kot sholastični *ipse dixit* (Galilei 2009, 108.110). Našteli smo več kot 400 biblijskih sklicev, pravi cvetober svetopisemskih vrstic (Pellegrini 2015, 18; Baldassarri 2018, 28). Uporablja tudi izposojenke iz laične antične literature, ki jih pragmatično uporabi za to, da na prižnico postavi pravi spektakel smrti (Gigliucci 1994). Morbidna, mrtvaška, ostudna, kruta, pošastna in surova krvava grozljivka, pravo mravljišče ali črvišče telesnih in duševnih bolečin, »spektakel razpadanja človeškega stanja« (Pellegrini 2015, 21), je na meji med pitoresknostjo, grotesko in patetiko. V delu ni sledu duhovne avličnosti, pojmovne metafizike ali abstraktnih motrenj o smrti, minljivosti zemeljskega bivanja, minevanju časa. Zaznamuje ga srhljivi, halucinirani, surovo nasilni realizem: obstaja le bitje, ki telesno in moralno razpada, gnije, trohni v gnilobi, sluzu, v sokovih in gnoju življenja. Papež, ki je hotel biti – če naj se izrazimo z dvojnim saltom – bolj papeški od papeža, je uresničil profanacijo, svetoskrunstvo, bogokletstvo, nezaslišano zmerljivko Božjega stvarstva, ki ne bo ostala nekaznovana.

Kljub skrajni oddaljenosti od »zemeljskega mesta« ima delo nedvomno politično dimenzijo. Avtor z njim opravičuje reformna prizadevanja za krepitev papeštva in Rimske cerkve, ki je korak za korakom izgubljala svojo svetno, fevdalno moč. Kot v spremni besedi zapiše strokovnjak Renato D'Antiga, Lotarij »sekularizira nauk sedmih smrtnih grehov in ga iz zmernosti redovniškega življenja prenese v posvetni spektakel« (Di Segni 1994, 17).

Delo ima močno pedagoško dimenzijo: zadušiti skuša vsakršen zdrs v solipsizem, zatreti sleherno zagledanost vase, zadržati avtofilijo in samoljubje, ljubezen do samega sebe, danes bi rekli narcizem, kakor navaja eno najlepših svetopisemskih mest o starogrškem pojmu *philautia* po besedah svetega Pavla: »Ubi caritas et amor.« (1 Kor 13,1-13) Drugič, delo napiše prelat pedantnega, rigoroznega duha, avtoritaren, brezkompromisen in nepopustljiv. Avtorja pred prevzemom Petrovega nasledstva in po njem zaznamuje neomajna *auctoritas*. Tretjič, Lotarijev prezir do sveta ni izjema, temveč značilnost evropskega *duecenta* in *trecenta*, časa, ki je obrnil hrbet (po)svetnosti (*saeculum*) in izbral duhovno ter fizično osamitev (*secessus*), samoto kot varno zavetje, skrivališče pred pregrehami in pohujšanj polno zemeljskostjo. Askeza je idealna realizacija srednjeveškega pojmovanja človečnosti: človeka je največ takrat, ko ga je najmanj. Asketsko krščanstvo (kot protihumanizem) razčlovečuje in mortificira človeka, da bi ga katarzično usmerilo k izvornemu bistvu; humanizem nasprotno investira človeški vir k življenju kot delovanju, ustvarjanju, celostnemu razcvetu človečnosti (*homo faber, homo artifex*). Vsaka smer predlaga svojo vrednostno lestvico človečnosti: prva odšteva (kot kipar), druga sešteva (kot trgovec). Beda in dostojanstvo, askeza in civilni angažma, kontemplacija in dejavnost: gre za edinost Herkulovega junaštva *ora et labora*.

Beg (*fuga*) in prezir (*contemptus*) sta razvojni stopnji istega historičnega fenomena. Prvega srečamo pri puščavništvu cerkvenih očetov in velikih asketov prvega tisočletja, ki so sovraštvo do telesnosti dokazovali z odpovedjo svetnim dobrinam in duhovnim bojem proti notranjim demonom v iskanju duhovnega miru (*hesychia*). Puščavnik beži pred svetom zato, ker išče čisto molitev (*cathará proseuchê*) in nebeško kontemplacijo. S prelomnico milenija⁴ pa doživimo *naissance* angažiranega gibanja, ki poganja, oplaja in legitimira prezir do sveta kot bolj ali manj zavestno, po pomenu reaktivno kulturno-politično gibanje proti zametkom odčaranja sveta (sekularizacije). Z izbruhom antropološkega pesimizma in propadanjem srednjeveške hierarhične družbe se razbohoti imaginarij smrti, kot

4 Tisoč in nikdar več tisoč, it. »mille e non più mille« (Raz 10,1-3).

ga razvijata ikonografija triumfa smrti⁵ in mrtvaškega plesa.⁶ Visoko- in poznosrednjeveška motivika *ars moriendi* se torej od 11. stoletja preoblikuje v kulturnopolitični fenomen.

Prvenstvo najbolj togega, ostrega in trpkega asketizma je tedaj prevzel benediktinski teolog in kardinal Pier Damiani (okr. 1007–1072/73). Sto let kasneje je duhovno dediščino prevzel rimski papež, ki ga Dante v *Peklu* citira (XI.91–93) kot prvega, ki je (leta 1210) soglašal s trdo frančiškovo etiko: »kot kralj prikazal trdno je namero / pred Inocencem in iz njega roke / prejel naprej pečat za svojo vero.« (Dante Alighieri 2005c, 86) Na tem mestu ne moremo poglobiti razmišljanja o razmerjih med naukom *contemptus mundi* in Frančiškovo apoteozo odpovedi oz. njegovo »poroko z revščino« (XI.64–72 [Dante Alighieri 2005c, 85]), lahko pa zatrdimo, da je del srednjeveške asketske redovniške pedagogike glorificiral mortifikacijo (*mortificare*, povzročiti smrt, mrtvičiti) v smislu telesnega trpinčenja in dušnega poniževanja. Lotarijevo dediščino je prevzel eden največjih pridigarjev *quattrocenta*, frančiškan Bernardin iz Siene (1380–1444), humanist, ki je vplival na humaniste (Garin 1975, 45–51). Frančiškanski duhovnik Bernardin iz Felter (1439–1494) bo svoje pridige začel s pozivom k preziranju sveta: »Nolite diligere mundum.«

4 Uresničitev antropološkega diptiha

Lotarijev *Prezir* prekrije človeško delovanje s sajami in pepelom nesmisla, v začaranem krogu determinizma, v osami, ki postane osamljenost. Prezir zveni kot predaja lastne človečnosti (I.XII.1–3):

Naj modreci kar preiskujejo in proučujejo nebesne višave, zemljine širjave in morske globočave. Naj kar razpravljajo o posamičnem, naj vse obravnavajo v celoti, pa naj bo to z učenjem ali poučevanjem. V tem odvečnem početju ne bodo našli drugega kot trpljenje, bolečino in duševno stisko. [...] Preiskovalci, prenehajte torej

5 Istoimensko olje Pietra Bruegla starejšega (okr. 1562, Muzej Prado v Madridu) je odlična uvertura v bogato ikonografsko tradicijo.

6 Za nas je to freska Janeza iz Kastva (okr. 1490) v cerkvi sv. Trojice v Hrastovljah, ki jo po drugi svetovni vojni naključno odkrije domačin, akademski slikar Jože Pohlen.

preiskovati: človek naj svoje srce usmeri navzgor, in Bog bo povečan. (Di Segni 1994, 48–49)

Če je svetnost nič in zavest o njej cinična odčaranost, postane socialni nauk vere utopična iluzija: Lotarij, tako kot Alberti, bo nasprotnik napredka, odkrivanja sveta, spoznavne radovednosti in karitativnega delovanja (I.XIII.1–2):

Tekajo in tavajo smrtniki, ko preskakujejo ograde in prehodijo steze, ko se vzpenjajo v hribe, prečkajo prelaze, preskakujejo čeri, prekoračijo gore, prestopajo jarke, prodirajo v votline, brskajo po drobovju Zemlje, po brezenskih morjih, nevarnih rekah, po gozdih črnih in nedostopnih puščavah, predajajo se vetrovom in deževju, grmenju in bliskanju, valovom in nevihtam, prepadam in breznom. Tolčejo in talijo kovine, klešejo in gladijo kamenje, sekajo in redčijo les, navijajo votek in tkejo platna, izrezujejo in šivajo oblačila, gradijo hiše in gojijo vrtove, obdelujejo polja, kopljejo v vinogradih, netijo peči, postavljajo mline, ribarijo, lovijo živali in ptice. Premišljujejo in mislijo, odločajo in ukazujejo, pritožujejo se in prepirajo, plenijo in ropajo, goljufajo in barantajo, pričkajo se in tekmujejo ter še veliko drugih reči počnejo, da bi nakopičili bogastva, pomnožili dobiček, da bi zaslužili in zasloveli, da bi razkazovali častne naslove in razširili svojo oblast. Koliko žalosti in preglavic za naše misli! (Di Segni 1994, 50–51)

Družbeno angažirani humanizem vznikne iz sholastičnega aristotelizma (Garin 1939) ne kot prevratniški obrat, temveč kot preseganje z ohranjanjem (*Aufhebung*). Uresničitev vizije človeškega dostojanstva vzklije iz ljudomrznosti, kakor v slovenščini krasno imenujemo mizantropijo (*mísos*, sovražstvo, in *ánthrōpos*, človek). Lotarijevski fenomen slikovito upodablja nizozemski renesančni slikar Pieter Bruegel starejši v znameniti temperi na platnu (1568, Muzej Capodimonte, Neapelj): ostareli bradač, odet v dolgo haljo s povešeno kapuco, se umika svetu, ki ga kot spaček zasleduje zato, da bi ga okradel. Pripis v flamščini krona mrtvaško hladni prizor: »Svet je tako zahrbtn / Oblečem se v črnino.«

Kot nas uči Petrarikov življenjepisc Leonardo Bruni, je »delo gospoda Francesca zora novega dne, ki se je zdanila iz srednjeveškega barbarstva

in temè« (Garin 1993, 25). A do rehabilitacije antropološke etike ni prišlo linearno in brez težav: sam Petrarka je čutil (in opisal) to notranjo razpetost. Odlomek iz druge knjige (II.93) njegovih dialogov *De remediis utriusque fortune* [O zdravlilih za tako in drugačno srečo, 1360–1366] bi bil lahko napisal Lotarij dve stoletji prej:

Ne zanikam, da je beda človeškega stanja velika in mnogotera; o njej je preteklo že veliko črnila. A če na to vprašanje pogledaš z nasprotnega gledišča, boš uvidel marsikaj, kar življenje dela srečno in prijetno, pa čeprav se o tem, če se ne motim, ni nihče temeljito razpisal; in kakor je kdo s tem začel, tako je tudi prenehal, zavedajoč se zahtevnosti in odljudnosti vsebine, ki neenako ponuja veliko več slabih kot dobrih zgledov. Človeška beda s svojo mnogovrstnostjo namreč povsem očitno izstopa, medtem ko je sreča tako neznatna in prikrita, da jo mora pisatelj iskati veliko globlje, če jo hoče razkriti nevernikom. (Petrarka 2009, 227)

Petrarka je resda drugič v zgodovini zahodnih idej – po predsokratskem razsvetljenjskem obratu (Sovré 2002, 133) – odprl vrata odkritju človeka, a dovolj je prelistati dnevniško mojstrovino *Secretum* (Moja skrivnost, 1347), da privre na dan notranji nemir (*travaglio interiore*), eksistenčna tesnoba in duhovni konflikt, ki preganja duhovno občutljivega človeka. Prenovljeno občutje smrti omogoči polno zavest in ljubezen do življenja (*amor mundi*) (Tenenti 1987). Duh *miseriae* in spektakel smrti s prihodom humanistov ni izginil (Cappelli 2006), umaknil se je v latentnost in iz nje postopoma vdiral. Naj spomnimo na znamenito paskalovsko prispodobo mislečega trsa (frg. 247), smo na pragu 17. stoletja:

Človek je le trst, v vsej naravi najšibkejši; in vendar trst, ki misli. Da se zlomi, ni treba, da se vse sile vesolja zgrnejo nadenj: sapi-ca, kapljica vode ga more ubiti. A tudi če bi vse vesolje zgrmelo nanj, bi bil človek še vedno odličnejši od tega, kar ga ubija, ker ve, da umira in da ima vesolje premoč nad njim. Vesolje pa o tem ne ve ničesar. (Pascal 1980, 122)

Ali niso naslednje Lotarijeve besede vizionarsko eksistencialistične? (I.XIV.1)

Koliko tesnobe smrtnike duši, koliko razburjenja jih muči, koliko skrbi jih nadleguje, koliko strahov jih plaši, koliko trepéta jih trese, koliko groze jih stran vleče, koliko bolečin jih uničuje, koliko žalosti jih trapi, kolikšen nemir jih žalosti. Revež in bogataš, služabnik in gospodar, poročenec in vzdržnež, naposled še dober in hudoben človek. Vse [ljudi] raztrgavajo zemeljske nadloge in mučijo zemeljske tegobe. (Di Segni 1994, 52–53)

Renesančni humanizem je večkrat napačno začel. Florentinski kancler Coluccio Salutati (Šček 2021b) je v znamenitem pismu s 23. aprila 1398 (Salutati 1896, 3:285–308) prijatelja Pellegrina Zambecarija odvrčal od redovništva, saj naj bi svobodna volja premagovala determinizem, dejavnost kontemplacijo, dobrota resnico (beg je poraz). Toda v razpravi *De seculo et religione* (*O posvetnosti in religiji*) iz leta 1381 je pozival k spoštovanju redovnega življenja: prijatelj Niccolò iz Uzzana, ki je 23. februarja 1379 z imenom Girolamo [Hieronim] vstopil v kamaldulenski red, naj zvesto služi uglednemu samostanu Santa Maria degli Angeli. Omenimo lahko moralno razpravo Poggia Bracciolinija *De miseria humanae conditionis* (*O človeški bedi*) iz leta 1455 kot renesančno nadaljevanje miselnega toka, ki z Ariadnino nitko veže Lotarija z Leonejem Battisto Albertijem. Vzporednic med *Prezirom* in dialoško razpravo *Theogenius* (*Teogenij*) (1939–42) ne manjka: oba primerjata klenost in obrambna orožja flore in favne s šibkostjo človeka, ki je volk med volkovi (*homo homini lupus*). Lotarij piše (I.XIX.3):

Volk in medved, leopard in lev, tiger in onager, krokodil in jastreb, kača in gož, bazilisk in laški gad, rogati gad in zmaj, škorpion in strupenjače; a tudi gnide in bolhe, stenice in uši, komarji in muhe, sršeni in ose, in ribe in ptiči. Čeprav smo bili ustvarjeni, da bi vladali ribam morja in pticam neba in vsej živadi, ki lazi po zemlji, smo zdaj postali njihov plen in obrok. (Di Segni 1994, 66–67)

Humanisti in renesančniki se torej ne odpovedo prevpraševanju bede človeškega življenja, temveč jih za razliko od srednjeveških asketov ta uvid ne potre, zakrči, premami. Humanisti ostanejo trezni: kakšni so in kje iskati prostore veselja, če že ne sreče, v zemeljskem življenju? »Kako naj torej bomo *v svetu*, ne da bi bili *od sveta*?« (Gilson 1996, 67)

Sredi 15. stoletja se antropološki diptih končno uresniči. Zamisel za optimistično razpravo krščanske antropologije naj bi dobil olivetanski benediktinec Antonio iz Barge (1390–1452), ki je okrog leta 1447 v pisemski obliki zbral najlepše odlomke iz *Božičnih pridig* papeža Leona I. Velikega (okr. 390–461). Osnutek je kmalu posredoval zgodovinopiscu na neapeljskem dvoru Bartolomeu Faziu, ki mu je prispeval slogovno izboljšavo. Redovniška kultura je globoko vplivala na renesančni antipesimizem (Kristeller 1992; Guidi 1999; 2013). Fazievo delo *De excellentia et praestantia hominis* (*O človeški odličnosti*), ki nastane v letih 1447/48 na pobudo aragonskega mecena Alfonza V. Plemenitega (1396–1458), zapolni dvestoletno praznino. Zaradi spremenjene konjunktura ga posveti papežu Nikolaju V. (1397–1455), s katerim se je »humanizem ustoličil na prestol svetega Petra« (Pellegrini 2015, 44). Ko je leta 1611 izšlo, je bilo sicer zmotno pripisano toskanskemu humanistu Eneju Silviju Piccolominiju, papežu Piju II. (Šček 2021a). Fazio je sicer »skromen mislec [...], ki izstopa po čistosti latinščine in elegantnosti slovničarja ter govornika; ni se uspel dokopati ne do visokih stališč ne do globokih in genialnih zamisli.« (Garin 1944, 211) Pa vendar je postavil referenco za nedosegljivi hvalnici *dignitas hominis*, mojstrovini Manettija (1452) in Pica (1486).

Antropizacija življenja pomeni prehod *dignitas hominis* v *vita activa*, posameznika v družbo, svobode in dostojanstva v polje socialnih pravic: hvalnica človečnosti (*laudatio hominis*) je hvalnica Božjega stvarstva. Ta renesančni »Laudato si, missignore« (Frančiček 1990) izstopa iz literarnega podviga Giannozza Manettija, razprave v štirih knjigah *Dignitas et excellentia hominis* [Dostojanstvo in odličnost človeka] s konca leta 1452. Staremu motivu je avtor vdihnil novo, laično obliko. Delo, ki je »inovativno bolj po govorici kot po vsebini« (Pellegrini 2015, 62), s pomenljivo navezavo na Vallov dialog *De voluptate* (O užitku, 1431), je po poročilu zgodovinopisca Vespasiana iz Bisticcija (Vespasiano 1839, 444–472) začelo nastajati, preden je avtor kot predstavnik florentinske republike obiskal neapeljski dvor. Aragonski kralj Alfonz mu je zaupal razočaranje nad hvalnico Bartolomea Fazia ter ga izzval z vprašanjem, katero je po njegovem specifično mesto človeka v stvarstvu. Manetti je odgovoril s ciceronsko diktologijo *agere et intelligere*. Delovati in spoznavati, to je poklicanost bitja, ki za seboj pušča sledove človečnosti.

Avtor z epidiktično prozo dokazuje bogato erudicijo z bolj ali manj eksplicitnim sklicevanjem na grško-latinske vire. Prve tri knjige so poskus filozofsko-teološke rekonstrukcije antropološkega dualizma (integralnost telesa in duše), četrta knjiga pa neposredno odgovarja Lotariju – četrto stoletje kasneje: Manettijeva *dignitas* proti Lotarijevemu *contemptus*. A če bolje pogledamo, humanizem človeških hvalnic ni izumil, temveč je krščanskim vrlinam le obrnil predznak. Manettijev neobvladljivi antropološki optimizem je sicer sredi 16. stoletja udarila inkvizicijska obtožba: Lotarij in Giannozzo, začetek in vrhunec diatribe, združena na spisku prepovedanih knjig (*Index librorum prohibitorum*).

5 Od mučenca do grešnika

V brezizhodnem vzdušju Lotarijevega *Prezira* je konec tako rekoč *ab initio*. Grešniki smo, preden bi grešili, pokvarjeni smo, preden bi se motili. Človek je *artifex* svojih smrtnih muk: zlo za prvaka krščanske askeze ni toliko vprašanje psihomahije kolikor javni spektakel, tragedija človeške bednosti. Zagledan je tako rekoč nazaj in navzdol,⁷ medtem ko si humanisti s Petrarko drznejšo pogledati naprej in navzgor. Res je, kar pravi strokovnjak D'Antiga, da je v Lotarijevem delu čutiti »nerazločen gnostičen priokus« (Di Segni 1994, 20) kot nekakšno eksistencialno ali ontološko, v osnovi versko razočaranje: v razčlovečenju človeka se bistvu zrcali dvomljivo razjedanje Božje avtoritete same. Dokazati to slutnjo je nemogoče, a dvom o njegovem solipsizmu se je nemara vzbudil tudi katalonskemu teologu Nikolasu Eymerichu (1320–1399), ki je izvod knjižice prejel iz rok avignonskega prelata. Med listanjem mu je v oči naključno padla opombica ob robu: »Nonnulla male assonantia prima facie«. Začetek konca: po podrobni analizi je inkvizitor v besedilu našel to, kar je iskal: teološke netočnosti in zablode pesimističnega krščanstva, kot razkriva v spisu *Correctorium corruptorii* (1396).

Ljudomrzniški teocentrizem je Lotarija odnesel toliko dlje od cilja, kolikor bolj se je k njemu priganjal. Bolj ko je iskal Boga, bolj se mu je oddaljeval

7 Glej fresko Sveta nedelja slikarja iz kroga Janeza Ljubljanskega (okr. 1460), cerkev Marijinega označenja v Crngrobu.

in nazadnje priplul na nasprotni breg reke, kar so doslej najbolj izrazili stoiki: »Človek, ki zgreši pot, zaide toliko dlje od cilja, kolikor bolj goreče se poganja k njemu.« (Seneka 2001, 13) Spisku grešnikov in krivovercev ni konca (III.I.4):

Svet je prepoln takšnih ljudi in še hujši se najdejo: heretiki in shizmatiki, verolomneži in tirani, simonisti in hinavci, ambiciozneži in lakomniki, plenilci in roparji, podivjanci in izsiljevalci, oderuhi in ponarejevalci, brezbožci in bogokletniki, izdajalci in goljufi, podrepniki in lažnivci, jezikavci in škodoželjneži, požeruhi in pijanci, prešuštniki in krvoskrunci, mehkužci in gnusobe, lenuhi in malomarneži, bahači in zapravljivci, nasilneži in koleriki, nečakanci in vetrnjaki, zastrupljevalci in jasnovidci, krivoprisežniki in preklinjevalci, domišljavci in predrzneži, neverniki in obupanci; vsi so z grehom zapeljani. Kajti kakor se razprši dim, jih razpršiš, kot se stopi vosek na ognju, tako krivičniki izginajo pred Bogom. (Di Segni 1994, 144-145)

V zaključnih vrsticah razprave (III.XX.3) Lotarij upodobi osupljiv apokaliptični prizor:

Sin človekov bo poslal svoje angele, ki bodo iz njegovega kraljestva pobrali vse, kar je v spotiko, in vse tiste, ki ne ravna po postavi. Zvezali jih bodo kot butare in jih odvrgli v vročo peč. Tam bo jok in škripanje z zobmi, stok in jek, žalovanje, tuljenje in križanje, vreščanje in kričanje, strah in trepet, bolečina in kazen, ogenj in smrad, tema in tesnoba, trpkost in kislost, katastrofa in beda, stiska in potrnost, pozaba in zmeda, upogibi in vbodi, grenkoba in grozotnost, glad in žeja, mraz in vročina, žveplo in plamteč ogenj na veke vekov. (Di Segni 1994, 180-181)

Avtor je zgorel na grmadi, ki jo je sam zakuril: njegov krvavi kres je večno opozorilo nevarnosti fundamentalizma.

Avtorjeva vera je napol prazna: brez odrešenja je krščansko oznanilo pohabljen. Če namreč antropološki pesimizem lotarijevsko absolutiziramo, proizvedemo strupeni sadež, sedmi smrtni greh – duhovno lenobo (*acedia*). Ti grešniki so se odločili za duhovno mrtvilo, so izbrali bivanjsko

žalost, želijo si zla: malodušje je njihova hrana, samodestrukcija prihodnost. Žalostne »duše, ki jih jeza je potrla« (Dante 2005a, 66), stočejo v petem krogu *Pekla*, kjer (VII.121–124) se utapljajo v blatu samopomilovanja: »V neba jasnini, / ki sonce jo zlati, smo žalovali / in skriti bes nosili smo v notrini, / da tukaj v črni brozgi smo končali.« (66) Za razliko od duš duhovnih omahljivcev (*ignavi*), ki jih Dante uvršča v predpeklo (III.36) zato, ker so »svoje zemske čase / brez graje preživele in brez hvale« (24), so lenuhi grešniki zato, ker so izbrali mrak. Lotarij iz Segnija je Božje stvarstvo izpraznil svetle polovice in razvrednotil lepoto življenja: ker grešnik negativnosti ne zmore ljubiti, zaničuje ljubezen samo, ker ne zna živeti, noče, da bi drugi zaživel.

Sklep

Spokorniško sporočilo *Prezira* – greh, sram, strah Božji – je višek srednjeveške pridigarske retorike. Saj že Dante pri opisu požrešnežev v šestem krogu *Vic* (XXIII.72–75) pravi, da je trpljenje pokora in pot k odrešenju: »če pravim kazen, menim s tem veselje, / saj ista volja tira nas v te veje / kot Kristusa, ko vzkliknil je brez jeze.« (Dante Alighieri 2005b, 186) Krščanski humanizem uči, opozarja, kot pravi pregovor iz *Malega princa*, da je bistvo Lotarijevega dela očem nevidno. Njegovo delo je (vsaj v načrtu) dvogoriščno (beda in dostojanstvo), ker je tako človeško bitje. Poskus globinskega razumevanja in kontekstualizacije tako pomembnega avtorja ne sme spregledati njegovega manjkajočega spisa, njegove jasnovidne, a neizpolnjene vizije.

Demokritov aforizem pravi (frg. 255): »Kdor išče dobro, ga le trudoma najde, húdo pa te sreča, dasiravno ga ne iščeš.« (Sovre 2002, 222) Brezčasno lepa slovenska ljudska modrost uči, da »nesreča nikoli ne počiva« ali, še lepše, »nesreča ne orje in ne seje, a zmeraj žanje«. Pa vendar nas staro teodicejsko načelo opozarja: »Če nam manjka tega upanja, ne smemo njega obtoževati pesimizma, temveč sebe.« (Gilson 2002, 135) Lotarij grozi, Manetti bodri. Krščanski humanizem je po definiciji transhumanizem (Stegu 2019; Strahovnik 2019; Pohar 2019), a ne v smislu tehnološkega »izpopolnjevanja« človekove telesnosti, temveč v »vertikalnem« smislu iskanja presežnosti. Srednjeveški teocentrizem in humanistični antropocentrizem se stikata v poskusu prečlovečenja – »transumanar«

(Dante Alighieri 2005c, 10) – človekovega preseganja k boljšemu. Odisejev klic iz *Pekla* (XXVI.106–120) odmeva kot blagovest: »Premislite, čemu ste se rodili, / ni vaš namen živeti kot živali, / kreposti, znanju naj bi vi služili!« (Dante Alighieri 2005a, 223)

Reference

Historični viri

- Dante Alighieri.** 2005. *Božanska komedija: Pekel (a), Vice (b), Raj (c)*. Celje: Mohorjeva družba.
- De la Boétie, Étienne.** 2014. *Razprava o prostovoljnem suženjstvu*. Ljubljana: KUD Apokalipsa.
- Bracciolini, Poggio.** 2019. *De miseria humanae conditionis*. Ur. Serena Olivieri. Lecce: Milella.
- Francišek, Asiški.** 1990. *Sončna pesem: hvalnica stvarstva*. Ljubljana: Kapucinski, frančiškanski in minoritski provincialat.
- Galilei, Galileo.** 2009. *Dialog o dveh glavnih sistemih sveta, ptolemajskem in kopernikanskem*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Petrarca, Francesco.** 2009. *Rimedi all'una e all'altra fortuna*. Ur. Enrico Fenzi. Neapelj: La Scuola di Pitagora.
- Plavt [Tito Maccio Plauto].** 1991. *Anfitrione*. Benetke: Marsilio.
- Salutati, Coluccio.** 1891–1991. *Epistolario di Coluccio Salutati*. 4. zv. Fonti per la Storia d'Italia. Ur. Francesco Novati. Rim: Istituto storico italiano.
- Di Segni, Lotario.** 1855. *De contemptu mundi sive de miseria humanae conditionis libri tres* [lat.]. Ur. Johann H. Achterfeld. Bonn: Weber.
- . 1955. *De Miseria humanae conditionis*. [lat.] Ur. Michele Maccarone. Lugano: Thesaurus Mundi.
- . 1978. *De Miseria conditionis humanae*. [lat./angl.] Ur. Robert E. Lewis. Athens, Georgia: University of Georgia Press.
- . 1984. *De contemptu mundi*. [lat./ital.] Ur. Guido Battelli. Siena: Cantagalli.
- . 1994. *Il disprezzo del mondo*. [lat./ital.] Ur. Renato D'Antiga. Parma: Pratiche editrice.
- . 1999. *Il disprezzo del mondo*. [lat./ital.] Ur. Renato D'Antiga. Rim: Carocci editore.
- . 2004. *La miseria della condizione umana. De contemptu mundi*. [lat./ital.] Ur. Carlo Carena. Milan: Berlusconi editore.
- . 2011. *La miseria della condizione umana*. [ital.] Ur. Stanislao Fioramonti. Segni: ED.IVI.
- Seneka, Lucij Anej.** 2001. *O srečnem življenju in druge razprave*. Ljubljana: Študentska založba.
- Sovre, Anton,** ur. 2002. *Predsokratiki*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Iz Todija, Jacopone.** 2018. *Brezmerje*. Ljubljana: KUD Logos.
- Vespasiano Fiorentino.** 1839. *Vite di uomini illustri del secolo XV*. Rim: Bernardini Baldi.

Sekundarna literatura

- Baldassari, Stefano U.** 2018. Introduzione [Spremna beseda]. V: Giannozzo Manetti. *Dignità ed eccellenza dell'uomo*, 9–36. Ur. Giuseppe Marcellino. Milan: Bompiani.
- Capelli, Guido,** ur. 2006. *La dignità e miseria dell'uomo nel pensiero europeo, 20. – 16. maj 2004: zbornik*. Rim: Salerno editrice.
- Di Carpegna Falconieri, Tommaso.** 2011. *Medioevo militante. La politica di oggi alle prese con barbari e crociati*. Einaudi: Turin.
- Garin, Eugenio.** 1939. Aristotelismo e platonismo del Rinascimento. *La Rinascita* 2/8–9: 641–671.
- . 1944. *Filosofi italiani del Quattrocento*. Firenze: La Monnier.
- . 1975. *Educazione umanistica in Italia*. Rim: Laterza.

- . 1993. *L'umanesimo italiano. Filosofia e vita civile nel Rinascimento*. Rim: Laterza.
- . 2010. *La cultura del Rinascimento*. Rim: Laterza.
- Gigliucci, Roberto**. 1994. *Lo spettacolo della morte. Estetica e ideologia del macabro nella letteratura medievale*. Anzio: De Rubeis.
- Guidi, Remo L.** 1999. *Il dibattito sull'uomo nel Quattrocento*. Rim: Tielle media.
- . 2013. *Frati e umanisti nel Quattrocento*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.
- Kristeller, Paul Oskar**. 1978. *Concetti rinascimentali dell'uomo e altri saggi*. Firenze: La Nuova Italia.
- . 1992. The contribution of religious orders to Renaissance thought and learning. V: *Medieval aspects of Renaissance learning*, 95–198. New York: Columbia U.P.
- Mommsen, Theodore E.** 1942. Petrarch's conception of the 'Dark ages'. *Speculum* 17/2: 226–242.
- Papež, Viktor**. 2010. Klavzura kot temeljna razsežnost Bogu posvečenega življenja. *Bogoslovni vestnik* 70/3: 309–319.
- Pellegrini, Marco**. 2015. *Umanesimo: Il lato incompiuto della modernità*. Brescia: Morcelliana.
- Pohar, Borut**. 2019. Transhumanizem v službi človekove odgovornosti do stvarstva. *Bogoslovni vestnik* 79/3: 643–656. <https://doi.org/10.34291/bv2019/03/pohar>.
- Strahovnik, Vojko**. 2019. Vrline in transhumanistična nadgradnja človeka. *Bogoslovni vestnik* 79/3: 601–610. <https://doi.org/10.34291/bv2019/03/strahovnik>.
- Stegu, Tadej**. 2019. Transhumanizem in krščanska antropologija. *Bogoslovni vestnik* 79/3: 683–692. <https://doi.org/10.34291/bv2019/03/stegu>.
- Šček, Jernej**. 2021a. Piccolominijevo Pismo Mehmedu in krščanska lectio civilnega humanizma. *Res Novae* 6/1: 129–174.
- . 2021b. Salutati, Ficino in Machiavelli: Od jajca do jabolka civilnega humanizma. *Clotho* 3/1: 41–75. <https://doi.org/10.4312/clotho.3.1.41-75>.
- Škamperle, Igor**. 1999. *Magična renesansa*. Ljubljana: Študentska založba.
- Tenenti, Alberto**. 1987. *Občutje smrti in ljubezen do življenja v renesansi*. Ljubljana: ŠKUC.
- Thompson, Bard**. 1996. *Humanists and Reformers: A history of the Renaissance and Reformation*. Grand Rapids, Michigan: Erdmans.

Moderni spisi

- De Balzac, Honoré**. 1953. *Blišč in beda kurtizan*. Ljubljana: DZS.
- Dostojevski, Fjodor Mihajlovič**. 2010. *Bratje Karamazovi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Gilson, Étienne**. 1996. *Ljubezen filozofov*. Ljubljana: Družina.
- . 2002. *Duh srednjeveške filozofije*. Ljubljana: Družina.
- Kandler, Pietro**. 1858. *Storia del Consiglio dei Patrizi di Trieste dall'anno 1382 all'anno 1809*. Trst: Tipografia Lloyd Adriatico.
- Kant, Immanuel**. 2006. Odgovor na vprašanje: Kaj je razsvetljenstvo? V: *Zgodovinsko-politični spisi*, 23–29. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Le Goff, Jacques**. 1987. *L'uomo medievale*. Roma-Bari: Laterza.
- . 1998. *Intelektualci v srednjem veku*. Ljubljana: Študentska založba.
- Mann, Thomas**. 1959. *Čarobna gora*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Nietzsche, Friedrich**. 1988. *Onstran doberga in zlega; H genealogiji morale*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Pascal, Blaise**. 1980. *Misli*. Celje: Mohorjeva družba.
- Weber, Max**. 2002. *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.

